

OP WEG NAAR EEN PRAKTISCH SCHOOLEXAMEN SCHRIJFVAARDIGHEID

Carolien Krahmer & Tom Borsten

In dit artikel beschrijven we het ontwikkelproces van het praktijkexamen Schrijfvaardigheid, de resultaten van de delen waarmee we al experimenteerden en onze ideeën voor de toekomst.

Al jaren zijn wij – docenten Nederlands van het Koning Willem II College in Tilburg – niet tevreden over ons schrijfexamen in havo 5. Hoe hard we voor ons gevoel ook met de leerlingen trainen, de opbrengst blijft mager. Nadat we de afgelopen jaren op verschillende manieren probeerden kleine variaties in dit examen door te voeren, pasten we het afgelopen schooljaar ons schoolexamen drastisch aan. We lieten ons inspireren door wetenschappelijke literatuur over schrijfvaardigheid en namen ons vernieuwde examen mee naar de werkgroep Schoolexamen Schrijfvaardigheid (SES) van Levende Talen. Tijdens de tweede bijeenkomst van SES luisterden we naar een lezing van Astrid Kwakernaak over het praktisch CSE Tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving, dat ons als docenten Nederlands mogelijk kon inspireren tot het bouwen van een praktijkexamen Schrijfvaardigheid. Zo'n praktijkexamen zou dan de vorm hebben van een project dat zo'n week of zeven in beslag neemt (twee lessen per week) waarin de leerlingen stapsgewijs toewerken naar hun eindproduct – het schrijven van een artikel – en waarbij het proces ook wordt meegewogen in het eindcijfer. We sloten aan bij onze collega's van KSE uit Etten-Leur die ook het ontwikkelen van een praktisch schrijfexamen op zich hadden genomen. Zij namen voor een voorbeeld van praktijkexamen Schrijfvaardigheid het profielwerkstuk als uitgangspunt; wij gingen aan de slag met het uitbouwen van ons vernieuwde schoolexamen Schrijfvaardigheid.

Ons schrijfexamen oude stijl

Tot afgelopen schooljaar had het schrijfexamen in havo 5 op het Koning Willem II College een traditionele vorm: de leerlingen schreven op school in een sessie van honderd minuten een betoog of een beschouwing op de computer. De onderwerpen werden een week voor dit toetsmoment bekendgemaakt, zodat de leerlingen zich zelfstandig konden inlezen en verdiepen. Op het examen konden ze op basis van verschillende stellingen en vraagstellingen naar keuze een betoog of een beschouwing schrijven.

Als voorbereiding op het examen oefenden de docenten Nederlands in de klas verschillende delen van zowel het betoog als de beschouwing. We maakten hiervoor vooral gebruik van het materiaal uit de lesmethode. De leerlingen schreven allemaal één oefenbetoog en één oefen-

beschouwing. Deze werken werden voorzien van peerfeedback en de docent keek er enkele na die hij vervolgens in de les uitvoerig besprak.

Het examen werd nagekeken aan de hand van een analytisch model met daarin ruimte te scoren op een soort van x-factor. Met deze x-factor konden leerlingen een paar extra punten verdienen voor een bovengemiddeld fraaie schrijfstijl, originaliteit, humor, etc. We lieten de leerlingen in de lessen kennismaken met dit model. Hoewel we dus voor ons gevoel allemaal erg hard werkten, liepen we tegen de volgende problemen aan:

- Het oefenen en aanleren van de tekstsoorten beschouwing en betoog kost veel tijd;
- Leerlingen luisteren (hierdoor) vooral veel naar theorie; er is te weinig aandacht voor het schrijfproces;
- De leerlingen worden niet echt uitgedaagd actief bezig te zijn met een onderwerp dat hun interesse heeft, aangezien wij het onderwerp voor hen bepalen. De betrokkenheid van de leerlingen ten aanzien van het product, maar ook het leerproces is hierdoor matig;
- De verdieping in een onderwerp is over het algemeen oppervlakkig, mede doordat leerlingen eigenlijk nog niet zo goed weten hoe ze bronnenonderzoek moeten doen;
- Veel leerlingen leren voor het examenmoment zelf delen van teksten uit hun hoofd die ze op internet hebben gevonden en reproduceren deze op het moment van toetsen;
- De opmerkingen uit de peerfeedback zijn heel oppervlakkig: vergeten hoofdletters worden aangestreept, maar opmerkingen over argumentatie en structuur ontbreken.

De resultaten vallen eigenlijk altijd tegen. Leerlingen komen zo gemiddeld op een kleine 6 uit. We zijn veel tijd kwijt met de correctie van het schrijfwerk, terwijl de leerlingen erg weinig met deze correctie doen: ze bekijken hun cijfer en geloven het verder wel. Dat wordt door de docenten als frustrerend en als verspilde energie ervaren.

Ons vernieuwde schrijfexamen: Een eerste stap richting Praktisch Schoolexamen Schrijfvaardigheid

Aan het begin van het schooljaar 2018/2019 zijn we begonnen met het uitproberen van enkele nieuwe ideeën voor ons schrijfcurriculum. We maakten hierbij gebruik van kennis uit de wetenschappelijke literatuur en lieten de lesmethode los. In havo 4 leerden de leerlingen al enkele basisvaardigheden voor het schrijven van een betogende tekst, in dit geval een ingezonden brief. Er was aandacht voor de schrijfstheorie, maar vooral ook voor de schrijfpraktijk. We lieten ons o.a. inspireren door de lessenserie *Booster* van Elving en Van den Bergh (2017). In deze lessenserie is veel aandacht voor de didactische werkvormen strategie-instructie, observerend leren en peerfeedback. Metastudies (Graham & Perin, 2007; Koster, Tribushinina, De Jong & Van den Bergh, 2015) laten ook zien dat deze werkvormen een groot effect hebben op het schrijfniveau van leerlingen. Onze havo 4-leerlingen leerden verschillende strategieën als ideeën bedenken, schrijven en evalueren – naar het voorbeeld van *Booster* (Elving en Van den Bergh, 2017). De docent deed elke strategie voor en liet goede voorbeelden zien en besprak die met zijn leerlingen. Het eindproduct was niet het resultaat van één toetsmoment, maar van een wekenlang schrijf(leer)proces. De leerlingen schreven wel allemaal over hetzelfde onderwerp.

In havo 5 van het schooljaar 2019/2020 breidden we de schrijfvaardigheden uit en lieten we de leerlingen een beschouwing schrijven. Dit schoolexamen – dat al elementen bevat van een praktisch schrijfexamen zoals dit in de inleiding is beschreven – is als bijlage I toegevoegd. Het doel van ons examen was de leerlingen meer eigenaar te maken van hun persoonlijke leerpro-

ces door gebruik te maken van een stapsgewijze aanpak en formatieve elementen, waarin we de genoemde werkvormen uit de literatuur in onze lessen probeerden te verwerken. Voor dit examen trokken we vijf weken uit waarin de kandidaten zowel tijdens enkele lessen op school als thuis aan de slag gingen. Het examen bestond uit drie fasen die onderverdeeld waren in enkele stappen. De eerste fase was de oriënterende fase, tijdens de tweede fase – die de meeste tijd in beslag nam, zo’n drie weken – zette de leerling de beschouwing schematisch in elkaar en leerde hij over het bijbehorende proces en in de derde en laatste fase schreef de kandidaat de beschouwing. De drie fasen zagen er als volgt uit:

1. De havo 5-leerlingen kregen uitleg over wat een maatschappelijk vraagstuk is (College voor Toetsen en Examens, 2018). Vervolgens oriënteerden zij zich op een maatschappelijk vraagstuk dat hen interesseert en kozen er een waarmee ze verder wilden gaan werken. Voorbeelden van thema’s waren: immigratie & integratie, criminaliteit, klimaat, huiselijk geweld en genetische modificatie. Uiteraard was het de bedoeling dat ze zich breed verdiepten in dit onderwerp. We gaven daar op twee manieren vorm aan:
 - a. De leerlingen zochten in een kwaliteitskrant of -tijdschrift twee artikelen (een betoog en een beschouwing) over hun maatschappelijk onderwerp. Deze artikelen analyseerden ze op kenmerken van een betoog en beschouwing, onderwerp, hoofdgedachte, argumentatie, etc. De vaardigheden lezen en schrijven worden zo in een duidelijke context gecombineerd: Graham et al. (2018) tonen aan dat lessen in lezen de schrijfprestaties van leerlingen significant kunnen verbeteren, maar het effect is andersom ook positief: het schrijven over gelezen materiaal verbetert het leesbegrip van leerlingen (Graham & Herbert, 2011).
 - b. De leerlingen kozen een literair werk dat op enige manier qua thematiek gekoppeld is aan de door hen gekozen maatschappelijke kwestie. De docent hielp bij deze keuze. De leerlingen lazen het boek en dat mocht uiteraard op de literatuurlijst geplaatst worden.
2. De leerlingen formuleerden daarna zelf een vraagstelling voor hun beschouwing en legden deze ter goedkeuring voor aan de docent. Ze kozen vervolgens een geschikte tekststructuur, maakten voor hun artikel een schrijfschema en schreven tot slot de inleiding.

Tijdens stap 2 van het schrijfproces maakten we gebruik van strategie-instructie en observerend leren. We lieten bijvoorbeeld aan de hand van goede (en minder goede) voorbeelden zien hoe je een geschikte vraagstelling formuleert, een schrijfschema invult en een pakkende inleiding kan schrijven met daarin een koppeling naar een literair boek.

De leerlingen kregen deadlines, waarin ze stappen moesten afronden en hun uitwerking via Magister in moesten leveren. We gebruikten de uitwerkingen van de leerlingen om in de klas met elkaar te bespreken. De leerlingen gaven dus geen feedback op één algemene uitwerking uit het lesboek, maar gaven feedback op elkaars werk – en moesten vervolgens aan de slag met die opmerkingen: herzien, aanvullen en verbeteren.

De kandidaten kregen tijdens stap 2 ook enkele beschouwingen van leerlingen uit een eerder leerjaar voorgelegd. De groepjes kregen de opdracht om in overleg met elkaar de voorgelegde opstellen beargumenteerd in te delen in een nummer 1, 2 en 3, waarbij nummer 1 de beste was. Daarbij kregen ze een door ons op holistische wijze beoordeelde beschouwing als ankertekst. Ze moesten in hun argumentatie gebruikmaken van de aangeleerde schrijfkennis en -vaardigheden. De resultaten werden klassikaal besproken.

Na de peerfeedback van de klasgenoten gaf de docent nog feedback op het schrijfschema en de uitgeschreven inleiding.

3. Het schrijfschema en de inleiding (met feedback van de docent) kregen de kandidaten terug op het examen waar ze honderd minuten de tijd hadden er een kwalitatief artikel van te maken: een beschouwing van circa 600 woorden.

Nadat de docent het artikel had nagekeken, kregen de leerlingen de kans om naar aanleiding van de feedback nog één element van de beschouwing te herschrijven. De leerlingen moesten de feedback van de docent dus zorgvuldig bestuderen. Afgelopen jaar kozen we daarbij voor het slot van de beschouwing. Tijdens een les deed de docent in de klas nog een keer voor hoe je een beschouwing op een goede manier zou kunnen afsluiten, waarna de leerlingen hun slot gingen herschrijven.

Bij de verschillende onderdelen van deze leerroute konden de leerlingen punten scoren. De (voorbereidende) stappen uit fase 1 en 2 werden beoordeeld aan de hand van een rubric; de beschouwing werd beoordeeld met behulp van een analytisch model. De leerlingen kregen met behulp van de rubric punten voor de voorbereiding (max. 10 punten), het schrijfschema (max. 10 punten), de inleiding (max. 15 punten) en de afronding (max. 5 punten). Ze konden voor de beschouwing 60 punten verdienen. De docent gaf elke beschouwing punten voor onderdelen als structuur, inhoud, doel, stijl, taalgebruik en ook de x-factor. De leerling kon voor het schoolexamen Schrijven maximaal honderd punten verdienen.

De evaluatie van ons vernieuwde schrijfexamen

Ons vernieuwde schrijfexamen probeerden we niet uit in een experimentele onderzoeksetting met een controle- en een experimentele groep, en een voor- en nameting. Een dergelijk onderzoek is vanwege het schoolexamen in havo 5 lastig, maar willen we volgend jaar wel met de lessenserie rondom de ingezonden brief in havo 4 uit gaan voeren. Toch zagen we tijdens deze nieuwe inrichting van ons schoolexamen in havo 5 winst- en verbeterpunten:

Door de vrije keuze van het onderwerp en het eigen onderzoek dat de leerling bij het nieuwe SE in havo 5 uitvoerde, werd deze meer eigenaar van zijn persoonlijke schrijfproces. Dat had een positief effect op de betrokkenheid bij dit examen en op de inhoudelijke kennis over het onderwerp.

De formatieve elementen en de tussenbeoordelingen stimuleerden de leerlingen bovendien om bij te blijven. Door deze grondige voorbereiding en de tussenstappen is elke leerling in principe in de gelegenheid zich goed voor te bereiden op het examen. De startpositie van de leerlingen is gelijk.

Ook de strategie-instructie en het observerend leren hadden een duidelijk positieve werking. De vele goede (en minder goede) voorbeelden en het bespreken van deze (vaak eigen) voorbeelden zorgden ervoor dat leerlingen beter wisten wat er van hen verwacht werd en dat ze beter in staat waren de taak (brainstormen, opbouw bepalen, schrijven, evalueren) uit te voeren. We constateerden afgelopen jaar (2019-2020) op het examen duidelijk verbetering bij de inleiding en later bij het slot, maar ook de gehele structuur van de tekst toonde vooruitgang. Leerlingen bleken in staat op deze onderdelen van het examen goed te scoren. Wat ons daarbij aansprak, was de combinatie met een literair werk. Deze vorm doet een beroep op de creativiteit van de leerling en biedt tegelijkertijd een concrete ondersteuning voor het schrijven van een pakkende inleiding en een verwijzing hiernaar in het slot.

Er waren zeker ook mindere punten. Niet elke leerling kon de zelfstandigheid en eigen verantwoordelijkheid van dit schrijfproces al aan. Het was duidelijk dat leerlingen die in het hele traject hun zaken goed op orde hadden gehouden ook echt beter scoorden op het toetsmoment – het schrijven van de beschouwing – zelf. Zo lijkt het erop dat voorbereiding en ‘voordoen’ in de les bij de serieuze leerlingen zijn vruchten afwerpt. Er is dus meer aandacht nodig voor de ‘uitvallers’ en zwakke leerlingen.

Een ander nadeel dat we ondervonden was dat leerlingen in deze opzet in de aanloop naar het examen nog te weinig aan het schrijven waren.

Wat we ook (weer) bemerkten is dat de beschouwing echt een moeilijke tekstsoort is voor de leerlingen. Argumenten noemen zonder betogende stijl; het tegen elkaar afwegen van verschillende invalshoeken; de genuanceerde toon: leerlingen vinden dat lastig, ze voelen zich zekerder in de heldere structuur van een betoog.

Tot slot blijft ook spelling en formuleren een groot struikelblok, waardoor de resultaten in veel gevallen uiteindelijk toch tegenvielen.

We keken de beschouwingen nu nog na aan de hand van een rubric en analytisch model. In de toekomst zouden we meer richting een holistische schaalbeoordeling toe willen, zoals we die ook in onze lessen toepasten: een ankertekst als uitgangspunt aan de hand waarvan we de beschouwingen op schaal kunnen leggen en waarderen.

Een verbeterd Praktisch Schoolexamen Schrijfvaardigheid

De punten uit de hierboven beschreven evaluatie, de kennis uit de wetenschappelijke literatuur en de opgedane inspiratie tijdens de bijeenkomsten van SES gaven ons de handvatten om ons schrijfexamen met wat duidelijke aanpassingen te verbouwen naar een voorbeeld van een Praktisch Schoolexamen Schrijfvaardigheid. De uitwerking hiervan is toegevoegd als bijlage II. We hebben dit examen in de praktijk nog niet kunnen testen. Het wordt op moment van schrijven ontwikkeld tot een toepasbaar toetsinstrument.

Qua opzet gaat dit praktijkexamen uit van dezelfde uitgangspunten als ons vernieuwde schrijfexamen. Belangrijke aanvullingen daarop haalden we uit de evaluatie ervan. Zo komen we tot de volgende uitgangspunten:

1. Leerlingen gaan werken in groepjes van drie á vier leerlingen. Het onderzoek naar een maatschappelijk vraagstuk mag een veel nadrukkelijker plek krijgen binnen het schrijfproces. De leerlingen in de groepjes oriënteren zich gezamenlijk op zo’n maatschappelijk thema en kiezen er samen één uit.
Op deze manier kunnen ze tijdens de uitvoering van hun bronnenonderzoek en het brainstormen over het onderwerp en schrijfproces veel steun vinden bij elkaar.
2. We bouwen meer schrijfopdrachten in gedurende het traject, bijvoorbeeld door leerlingen een informatiefolder over hun maatschappelijk vraagstuk te laten schrijven of een achterflaptekst voor het literaire werk dat ze kiezen. Op deze manier kunnen we gerichtere uitspraken doen over de schrijfprestaties van leerlingen, omdat we meerdere van hun producten onder ogen krijgen. Vrijwel elke stap in het proces wordt dan afgerond met een schrijfopdracht. Deze schrijfproducten neemt de kandidaat op in een schrijfdossier dat meegewogen wordt in het uiteindelijke cijfer.

3. We nemen meer tijd voor het proces en smeren het project uit over zeven weken, ongeveer twee lessen per week in de voorbereiding op de slotopdracht. Op deze manier geven we de leerlingen de gelegenheid zich breed bezig te houden met de materie en worden de verschillende tussenopdrachten en feedbackmomenten gestructureerd aangeboden.
4. Voor het vierde uitgangspunt hebben we ons mede laten inspireren door het CSE Tekenen, handvaardigheid, textiele werkvorming. Om inzicht te krijgen in het leer- en denkproces van de leerling laten we verschillende stappen vastleggen in een soort Logboek. We willen daarmee inzicht krijgen in de ontwikkeling van de leerlingen gaandeweg het proces. Zo laten we ze vooraf vastleggen en toelichten wat hun hoofdgedachte van de beschouwing gaat worden: wat wil ik eigenlijk gaan aantonen/ onderzoeken in mijn werk? We laten ze regelmatig controleren: zeg ik nu wat ik wilde gaan zeggen? Ben ik de juiste informatiebronnen aan het aanboren? Leiden deze me nog naar de hoofdgedachte toe? En vooral belangrijk: ben ik misschien anders gaan denken over dit onderwerp en wil ik mijn hoofdgedachte bijstellen? Bijstellen van de hoofdgedachte moet dan natuurlijk mogelijk zijn. We willen dit hele proces graag terug kunnen zien en begrijpen en laten het daarom vastleggen.

Komend schooljaar (2020-2021) willen we direct na de zomervakantie in havo 5 aan de slag met dit Praktisch Schoolexamen Schrijfvaardigheid. Een belangrijk organisatorisch winstpunt is voor ons het feit dat we komend jaar één uur per week met de leerlingen in een computer-lokaal terecht kunnen. We hopen zo een goed georganiseerd en gestructureerd examen aan te bieden met als meerwaarde dat leerlingen op deze manier het merendeel van hun werk op school kunnen verrichten. Het zou ontzettend leuk en inspirerend zijn als collega's van andere scholen in het land komend jaar meedoen met het testen van dit examen, zodat we de ervaringen ermee breed kunnen uitwisselen en mogelijk gezamenlijk kunnen bouwen aan een toekomstbestendig examen.

Het schoolvak Nederlands heeft de afgelopen jaren flink om de oren gekregen: het huidige CSE Lezen kan op weinig aanhangers rekenen, jongeren lezen slechter en vinden het lezen tijdverspilling, hogescholen klagen over het schrijfniveau van hun studenten, weinig middelbare scholieren gaan nog Nederlands studeren. Is een Praktisch Schoolexamen Schrijven de oplossing voor deze problemen? Waarschijnlijk niet, maar we zijn wel van mening dat we met de opzet van dit Praktijkexamen Schrijven, zoals het voorbeeld van het SE dat er nu ligt, in de toekomst vele goede kanten uit kunnen.

Bij dit artikel horen twee bijlagen, te vinden via <https://ltn.publicatieserver.nl/publication/3/149>

LITERATUUR

- Elving, K., & Van den Bergh, H. (2017). Doen we weer Booster? Het effect van een digitale en interactieve schrijfcursus op tekstkwaliteit in havo 4. *Pedagogische Studiën*, 94(4), 330-347.
- Graham, S., & Hebert, M. (2011). Writing to Read: A Meta-Analysis of the Impact of Writing and Writing Instruction on Reading. *Harvard Educational Review*. 81(4), 710-744. <https://doi.org/10.17763/haer.81.4.t2k0m13756113566>.
- Graham, S., & Perin, D. (2007). A meta-analysis of writing instruction for adolescent students. *The Journal of Educational*, 99(3), 445-476.
- Graham, S., Liu, X., Bartlett, B., Ng, C., Harris, K., Aitken, A., Barkel, A., Kavanaugh, C., & Talukdar, J. (2018). Reading for writing: A meta-analysis of the impact of reading interventions on writing. *Review of Educational Research*, 88(2), 243-284.

- Koster, M., Tribushinina, E., de Jong, P.F., & van den Bergh, H. (2015). Teaching children to write: A meta-analysis of writing intervention research. *Journal of Writing Research*, 7(2), 299-324.
- College voor Toetsen en Examens. (2018). *Maatschappijkunde vmbo: Syllabus centraal examen 2020*. https://www.examenblad.nl/examenstof/syllabus-maatschappijkunde-vmbo-3/2020/f=/maatschappijkunde_vmbo_2020_versie_2.pdf.

Het project Schoolexamen Schrijfvaardigheid (Ses) is een initiatief van LT sectie Nederlands en wordt uitgevoerd in samenwerking met de VU en Fontys. Het project SES wordt afgerond met een studiedag en een handleiding Schoolexamen Schrijfvaardigheid voor docenten, die voor iedereen beschikbaar gesteld wordt via SLO.

